

Η φροντίδα της υγείας και η εξέλιξη της ιατρικής κατά την αρχαιότητα

Β.Κ. Λαμπρινουδάκης

Καθηγητής Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ιατρική είναι η πρώτη γνωστική και πρακτική απασχόληση του ανθρώπου που προχώρησε σε επιστημονικές διαδικασίες, όπως η ακριβής παρατήρηση του αντικειμένου της, η οποία αποτελεί τη βάση κάθε επιστήμης. Η ιστορία της είναι μακρά και γενικά κινήθηκε από τη θρησκευτική προς την πρακτική-επιστημονική προσέγγιση της υγείας. Είναι πάντως γεγονός ότι οι περισσότερες παραδοσιακές θεωρητικές και πρακτικές γνώσεις της ιατρικής διαμορφώθηκαν ήδη κατά την αρχαιότητα. Επίσης το ιατρικό λειτούργημα και η δεοντολογία του κληροδοτήθηκαν στον σύγχρονο κόσμο από την ελληνорωμαϊκή αρχαιότητα. Το σχετικό κείμενο που είναι γνωστό ως *Όρκος του Ιπποκράτη* αποτέλεσε με μικρές αλλαγές τη βάση για τη σημερινή καθομολόγηση του γιατρού.

Η φροντίδα και η επιδίωξη της υγείας, βασικού πάντοτε αγαθού στην ανθρώπινη ζωή θεωρήθηκε αρχικά, όπως είναι φυσικό, ότι τελεί υπό τον έλεγχο της θείας δύναμης. Η στενή σχέση της αρχαίας κοινωνίας με τον έντονα αγροτοποιμενικό χαρακτήρα, έβλεπε τη γη ως τη μητέρα δύναμη, που γεννά ζωή, την παίρνει πίσω μετά την ωρίμανση και το θάνατό της, για να την αναγεννήσει στον επόμενο κύκλο των εποχών. Επομένως οι άνθρωποι προσέβλεπαν και στις θεότητες που ενσάρκωναν τη Γη, την πηγή της ζωής και της υγείας, και συνέδεαν τις ενέργειες για την ίαση ασθενειών, δηλαδή για την αποκατάσταση της υγείας, άρα για τη συνέχεια της ζωής, με τη λατρεία αυτών των θεοτήτων. Είναι χαρακτηριστική η πρώιμη θεραπευτική πρακτική στα ιερά του Ασκληπιού, την οποία αποτελούσαν δύο βασικές ενέργειες. Η πρώτη ήταν το λουτρό και η δεύτερη η εγκοίμηση. Ο ασθενής εξαγνιζόταν στο κύριο στοιχείο που κινεί την ανανέωση της φύσης, το νερό, και κατόπιν κατακλινόταν σε δάπεδο γήινο, σε απευθείας επαφή δηλαδή με τη γη, για να κοιμηθεί και να δει στον ύπνο του τον Ασκληπιό, ο οποίος είτε τον γιάτρευε ο ίδιος με ψαύση ή με φάρμακα, είτε του έλεγε τι πρέπει να κάμει για να γιατρευτεί, είτε του εμφανιζόταν με τη μορφή κάποιου ιερού του ζώου.

Η πρακτική αυτή, δηλαδή η κατάκλιση στο έδαφος και η ίαση κατά τη διάρκεια του ύπνου, παραπέμπει στη μαγική μίμηση ενός θανάτου (ο Ύπνος κατά τους αρχαίους ήταν αδελφός του Θανάτου), που είναι απαραίτητος για

να παραχθεί η καινούρια ζωή, η οποία στην περίπτωση αυτή είναι η αποκατεστημένη υγεία. Ο ίδιος ο Ασκληπιός κατά το μύθο είχε την ίδια τύχη. Έλεγαν ότι όταν μεγάλωσε γιάτρευε υπερβολικά πολλούς ανθρώπους, ώστε ο Άδης να κινδυνεύει να ερημώσει. Ο Άδης παραπονέθηκε στον Δία και αυτός κατακεραύνωσε τον Ασκληπιό. Με δεύτερη παρέμβαση όμως του πατέρα του Ασκληπιού, του Απόλλωνα, τον ανέστησε και του επέτρεψε να συνεχίσει τη θεραπευτική του δραστηριότητα, με τον όρο να *την ασκεί μέσα από τα έγκατα της γης*, όπου τον είχε στείλει με τον κεραυνό.

Στην πράξη, πέρα από τη μαγική αυτή αφετηρία του θεραπευτικού τυπικού, την οποία δεν συνειδητοποιούσαν οι άρρωστοι που την πραγματοποιούσαν, κατά την περίοδο της θεραπείας με θρησκευτικό χαρακτήρα λειτουργούσε έντονα αφενός η ψυχική και σωματική προετοιμασία στα ιερά, και αφετέρου η αυθυποβολή, που την καλλιεργούσαν οι αφηγήσεις για τα πάμπολλα προηγούμενα θαύματα του θεού. Αυτό το σκοπό εξυπηρετούσαν π.χ. οι στήλες με τις μακρές αφηγήσεις θαυμάτων, που διάβαζαν τον 4ο ακόμη αιώνα π.Χ. οι ασθενείς μέσα στη στοά, όπου περίμεναν τη συνάντησή τους με το θεό στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου. Οποσδήποτε η θεραπεία ήταν ένα θρησκευτικό *μυστήριο*, η στοά, όπου λάμβανε χώρα η θεραπεία, ήταν ένα *άβατον*. Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου, όπου η λατρεία του Ασκληπιού μαρτυρείται από τον 6ο αιώνα π.Χ., θεωρήθηκε το λίκνο της αρχαίας ιατρικής. Τα άλλα Ασκληπεία στον ελληνорωμαϊκό κόσμο, γύρω στα διακόσια, από τη

1. Ο Ύπνος και ο Θάνατος μεταφέρουν τον νεκρό Σαρπηδόνα. Αττικός καλυκωτός κρατήρας, 515-510 π.Χ. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης.

Μικρά Ασία μέχρι τη Ρώμη, θεωρήθηκε ότι ιδρύθηκαν με μεταφορά της λατρείας από αυτό. Ήδη στον ύστερο 5ο αιώνα π.Χ. η λατρεία μεταφέρθηκε στη νότια πλευρά της Ακρόπολης των Αθηνών.

Ένα άλλο πολύ σημαντικό Ασκληπιείο ήταν αυτό της Κω, που συνδέθηκε με τους Ασκληπιάδες, οικογενειακό θρησκευτικό σύλλογο γιατρών, οι οποίοι ισχυρίζονταν ότι κατάγονται από τον Ασκληπιό. Το ιερό αυτό συνδέθηκε επίσης περισσότερο με την επιστημονική εξέλιξη της ιατρικής. Κατά την παράδοση, ο Ιπποκράτης απέκτησε σ' αυτό την πείρα του μελετώντας το πλούσιο αρχείο των ιαμάτων του. Το 292 π.Χ. ιδρύθηκε από την Επίδαυρο σε νησίδα του Τίβερα το Ασκληπιείο της Ρώμης και ένα άλλο μεγάλο ιερό του θεού ήταν αυτό της Περγάμου.

Βεβαίως η μακρά παρατήρηση και εμπειρία των ιερέων και άλλων εργαζομένων στα θεραπευτικά ιερά από πρακτικές βοήθειες της θείας επέμβασης οδήγησε –όπως είδαμε στην Κω– στην ανάπτυξη της πρακτικής-επιστημονικής ιατρικής. Τολμηρές πάντως θεραπευτικές επεμβάσεις μαρτυρούνται από πολύ ενωρίς, όπως δείχνουν τα ιατρικά εργαλεία (μαχαίρια, λαβίδες, τριπτήρες για την κατασκευή φαρμάκων κ.ά.) που βρέθηκαν σε τάφο του 15ου αιώνα π.Χ. στο Ναύπλιο, ή κρανία νεκρών από τη 2η χιλιετία π.Χ. με ανατρή-

σεις για αφαίρεση θραυσμάτων ή αιματωμάτων. Τον 6ο αιώνα π.Χ. οι ιερείς του Ασκληπιού στην Κνίδα πραγματοποιούσαν χειρουργικές τομές και καυτηριάσεις.

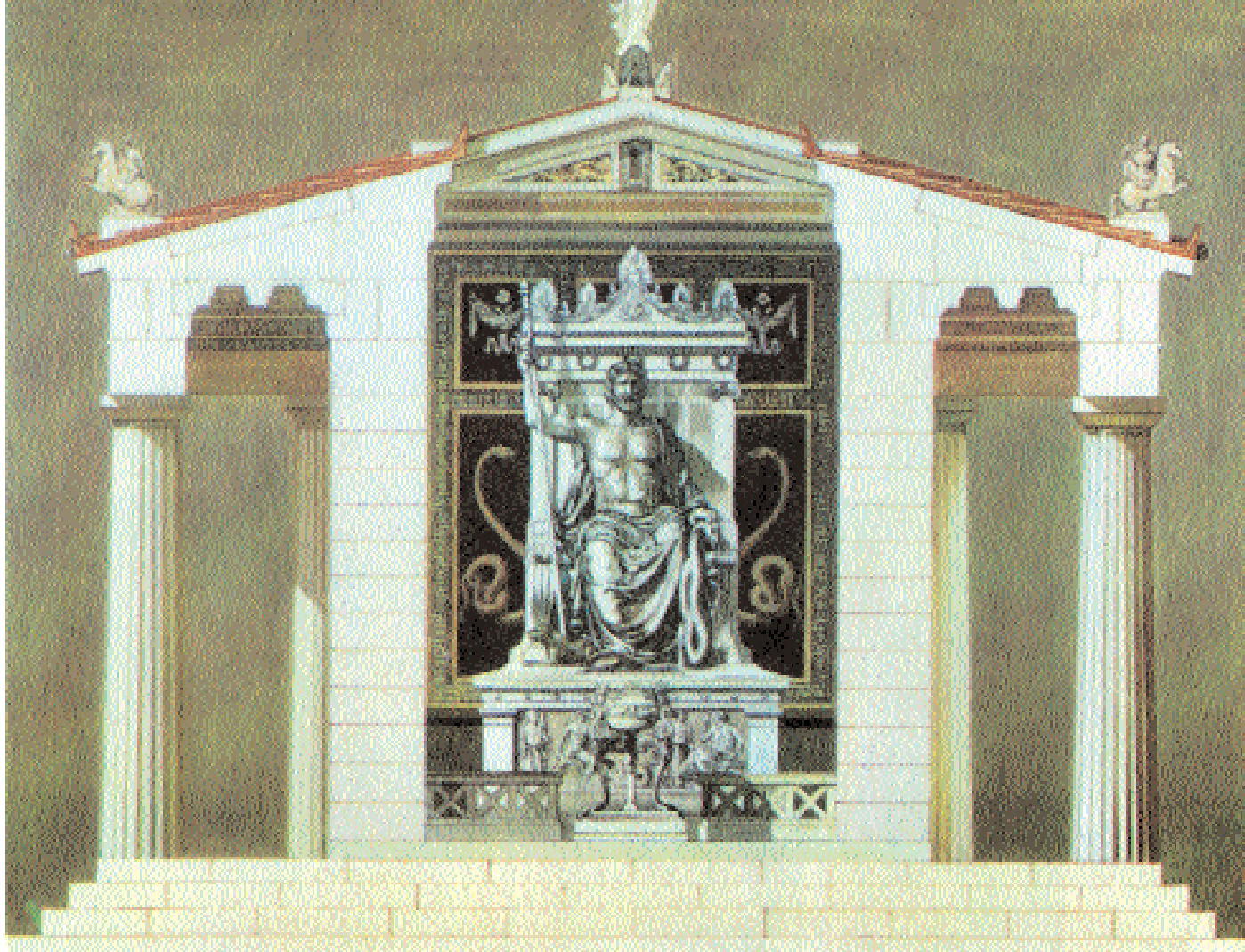
Ο Ιπποκράτης από την Κω (460-380 π.Χ.) είναι ο πρώτος που συγκρότησε τις γνώσεις αυτές σε επιστήμη. Δίδαξε ότι όλες οι αρρώστιες έχουν φυσικά αίτια, κατέστησε την παρατήρηση βάση για τη διάγνωση και τη θεραπευτική αγωγή και ανέπτυξε τους τρεις βασικούς κλάδους της ιατρικής, τη *διαιτητική*, τη *φαρμακευτική* και τη *χειρουργική*. Στην Επίδαυρο, το κέντρο της παραδοσιακής, θρησκευτικής θεραπείας, μαρτυρούνται από τον 2ο αιώνα π.Χ. οικογένειες γιατρών, που μεταδίδουν τη γνώση της ιατρικής ως επαγγελματικό μυστικό από πατέρα σε παιδί.

Στα μεγάλα επιστημονικά κέντρα της Ελληνιστικής περιόδου, όπως το *Μουσείον* της Αλεξάνδρειας, η ιατρική γνώση και εξειδίκευση προοδεύει εντυπωσιακά. Για τα μάτια αναπτύχθηκαν οφθαλμίατροι, για τα αυτιά ωτολόγοι, για τις γυναικείες παθήσεις και για τις γέννες γυναικολόγοι και μαιές, για τα τραύματα και άλλες παθήσεις, όπως πέτρες στην ουροδόχο κύστη, χειρουργοί. Τον 2ο αιώνα μ.Χ., ο Γαληνός από την Πέργαμο –όπου λειτουργούσε σημαντικό Ασκληπιείο– συμπλήρωσε με τις νέες γνώσεις την ιπποκρατική ιατρική και συνέγραψε σχετικό έργο, το οποίο μεταφράστηκε ευρύτατα και καθόρισε τις μετέπειτα εξελίξεις.

Οι αρχαίοι γιατροί χρησιμοποίησαν τη δίαιτα και την άσκηση, όπως συνάγεται από τα συγγράμματά τους και από επιγραφές με «συνταγές» που δίδονταν σε συγκεκριμένους ασθενείς. Παράλληλα, η παρατήρηση της ενέργειας

2. Αναθηματικό ανάγλυφο στο οποίο απεικονίζεται οικογένεια με προσφορές προς τον Ασκληπιό και την Υγεία, δεύτερο μισό 4ου αι. π.Χ. Βερολίνο, Antikensammlung.

3. Σχεδιαστική αναπαράσταση του χρυσελεφάντινου αγάλματος του Ασκληπιού. Τομή κατά πλάτος του ναού του θεού στην Επίδαυρο.

των φυσικών ουσιών για την υγεία ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη. Οι ναρκωτικές ιδιότητες του οπίου π.χ. ήταν γνωστές από τη 2η χιλιετία π.Χ. Η τεράστια αυτή εμπειρία των αρχαίων *φαρμακολόγων* για τη «φυτική και ορυκτή ιατρική ύλη» αποθησαυρίσθηκε με τον πληρέστερο τρόπο από τον Διοσκουρίδη, γιατρό του Νέρωνα από την Κιλικία, που έζησε τον 1ο αιώνα μ.Χ. Αλοιφές, λάδια, χάπια και άλλα φάρμακα από φυτά, αβγά, γάλα, λίπος ή ορυκτές ουσίες διοχετεύονταν στις αγορές από τους φαρμακοπώλες, οι γιατροί, όμως, δεν είχαν εμπιστοσύνη για την ποιότητά τους και προτιμούσαν να τα κατασκευάζουν οι ίδιοι.

Η ίαση των ασθενών απαιτούσε πλήθος αγωγών και επεμβάσεων και έτσι ο γιατρός ήδη από τα χρόνια αυτά εφοδιάσθηκε με σειρά φαρμάκων και εργαλείων –πολλές φορές βλέπουμε στις παραστάσεις τις ειδικές θήκες μέσα στις οποίες τα μετέφερε κατά την άσκηση της εργασίας του–, που βρίσκουμε είτε σε ιερά είτε σε τάφους γιατρών. Σικύες (βεντούζες) για κρύωμα ή αφαίμαξη, μαχαίρια διαφόρων ειδών για διάφορες επεμβάσεις (ειδικά μαχαίρια χρησίμευαν π.χ. για την αφαίρεση των αμυγδαλών και άλλα για επεμβάσεις στη σπονδυλική στήλη), πριόνια, τρυπάνια και σμίλες για επεμβάσεις στα οστά, βελόνες για παρακεντήσεις, καθετήρες, λαβίδες για διάφορες χρήσεις, ορθοσκόπια, κολποσκόπια κ.ά. αποτε-

λούσαν το οπλοστάσιο του γιατρού. Στην οδοντιατρική επιδιορθώνονταν τα δόντια με κοκάλα ή δόντια ζώων ή και μεταλλικά στοιχεία, ενώ τα κείμενα μιλούν και για προθέσεις, όπως π.χ. ξύλινα πόδια.

Το επάγγελμα του γιατρού, προς το οποίο εκφράζεται από την αρχή σεβασμός, εμφανίζεται από τον 6ο αιώνα π.Χ. Από την πρώιμη αυτή εποχή είναι χαρακτηριστικά τρία μνημεία, ένας μαρμάρινος δίσκος από την Αττική στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας (περ. 500 π.Χ.) με ζωγραφισμένο επάνω τον Αίναιο *άριστον ιατρόν*, ως *μνήμα σοφίας*. Ένα άλλο έργο του 6ου αιώνα π.Χ. ιδρύθηκε πάνω στον τάφο του γιατρού Σομβροτίδα, τον οποίο εικόνιζε. Και ένα τρίτο, μια ιωνική επιτύμβια στήλη στη Βασιλεία, του 480 π.Χ., παριστάνει γιατρό με τον νεαρό βοηθό του στο ιατρείο του, όπως δείχνουν οι βεντούζες στον τοίχο και στα χέρια του παιδιού.

Περίπου σύγχρονοί τους γιατροί ήταν οι γνωστοί από τη γραπτή παράδοση Αλκμαίων, μαθητής του Πυθαγόρα από τον Κρότωνα, ο οποίος ανακάλυψε τη σύνδεση με νεύρα του οφθαλμού με τον εγκέφαλο και τόλμησε ανατομική έρευνα στο μάτι, και Δημοκίδης, που έφυγε από τον Κρότωνα για να πάει στην Αίγινα ύστερα από πρόσκληση των κατοίκων της και να εργασθεί εκεί ως δημόσιος γιατρός. Οι πληροφορίες για το γιατρό αυτό δεί-

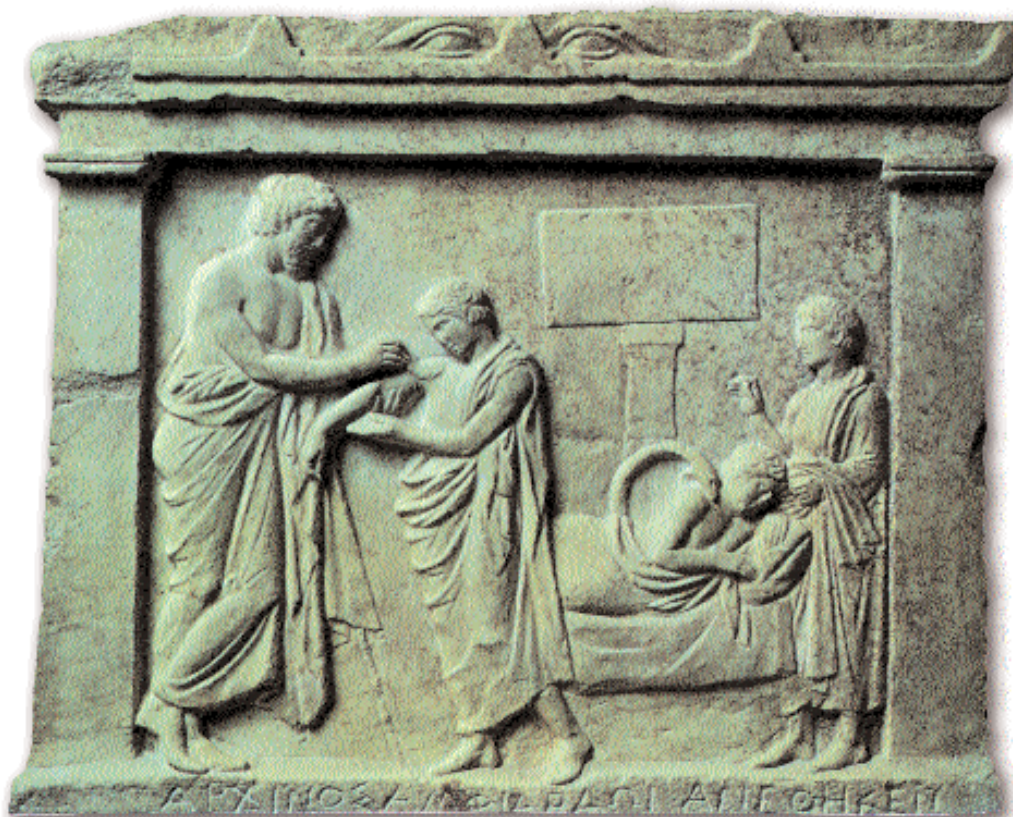
χουν τις ψηλές αμοιβές και την κοινωνική θέση των οποίων έχαιρε εξαρχής το επάγγελμα του γιατρού. Η αμοιβή του Δημοκίδη στην Αίγινα ορίστηκε σε 17 δραχμές ημερησίως. Λίγο αργότερα τον ζήτησαν οι Αθηναίοι, προσφέροντάς του το διπλάσιο, όταν, όπως ξέρουμε, ένα αθηναίος τεχνίτης στα έργα της Ακρόπολης κέρδιζε μία δραχμή την ημέρα. Ανάλογες πληροφορίες έχουμε και για υστερότερες εποχές. Ο Γάιος Στερτίνιος Ξενοφών από την Κω, που εργάστηκε για τους ρωμαίους αυτοκράτορες τον 1ο αιώνα μ.Χ., θεώρησε ασύμφορη την απασχόλησή του αυτή που του απέφερε μισθό 500.000 σηστερσίων. Πάντως οι γιατροί, που γενικώς στον ελληνορωμαϊκό κόσμο ήταν ελεύθεροι (μπορούσαν όμως και δούλοι να ευδοκιμήσουν στο επάγγελμα), ανέπτυξαν υψηλό ήθος, αντάξιο του λειτουργήματός τους, με απόλυτο σεβασμό προς τη ζωή και αποκλεισμό της εκμετάλλευσης, το οποίο εκφράζει ο *Όρκος του Ιπποκράτη*, κείμενο γνωστό από τον 1ο αιώνα μ.Χ.

Η δωρεάν προσφορά υπηρεσιών από γιατρούς σε πόλεις μαρτυρείται συχνά και είναι χαρακτηριστικά σχετικά δημόσια ψηφίσματα που τιμούν τέτοιους γιατρούς για την αυταπάρνησή τους. Η ιατρική γνώση αναπτύχθηκε βεβαίως και στις παρυφές του ελληνορωμαϊκού κόσμου,

4. Διάφορα ιατρικά όργανα, όπως νυστέρι, αιμοστατική λαβίδα και καθετήρες. Ευρήματα που χρονολογούνται στην Ελληνιστική περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας γνώρισε σημαντική ανάπτυξη ο κλάδος της ανατομίας. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

όπως φαίνεται από ιερά της Ετρουρίας ή της Γαλατίας (στις πηγές του Σηκουάνα), όπου πήλινα ομοιώματα μαρτυρούν γνώση των εσωτερικών ανθρώπινων οργάνων.

5. Ο Αμφιάραος, σημαντικός ιαματικός γιατρός, ενώ θεραπεύει τον νεαρό Αρχίνο, πραγματοποιώντας χειρουργική επέμβαση στον ώμο του. Στο δεξί τμήμα του αναγλύφου εικονίζεται και πάλι ο Αρχίνος όρθιος, ως ικέτης, αλλά και ξαπλωμένος σε κλίνη, κατά τη διάρκεια προφανώς της εγκοίμησής του. Αναθηματικό ανάγλυφο από το Αμφιάρειο του Ωρωπού, πρώτο μισό 4ου αι. π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

6. Ο γιατρός Ιάπυξ ενώ προσπαθεί να βγάλει αιχμή βέλους από τον δεξιό μηρό του Αινεία. Ο Βιργίλιος αναφέρει ότι το τραύμα επούλώθηκε τελικά χάρη στην τοποθέτηση στην πληγή του θεραπευτικού βοτάνου δίκταμον, που εδώ απεικονίζεται να φέρνει η μητέρα του ήρωα θεά Αφροδίτη. Τοιχογραφία από την οικία του Σιρίκου στην Πομπηία. 1ος αι. μ.Χ. Νεάπολη, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η πληρέστερη ενημέρωση για όλα τα σχετικά με την αρχαία ιατρική θέματα παρέχεται στο βιβλίο της Αντζε Κρυγ, *Αρχαία Ιατρική. Επιστημονική και Θρησκευτική Ιατρική στην Αρχαιότητα*, 1993 (σε ελληνική μετάφραση από τις Εκδόσεις Παπαδήμα, 1997). Πβ. Β. Λαμπρινουδάκης, *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα*, τόμ. 29, λ. «ιατρική», σ. 12-17. Βλ. επίσης Mirko Grmek, *Diseases in the Ancient Greek World*, Johns Hopkins University Press, 1989· G. Pfohl, *Epigraphische Quellen zur Geschichte der Antiken Medizin*, Darmstadt 1977· *M decine Antique. IVe Colloque international hippocratique*, Lausanne 1981· Björn Forsén, *Griechische Gliederweihungen*, 1996.

The Care for Health and the Evolution of Medicine in Antiquity

Vasileios Labrinoudakis

The care for health is as old as mankind. In early, remote times, cure, healing and restoration of health have always been achieved through the invocation of divine power and were pursued through ritual practices of magic that were imitating the revival of the powers of earth, the life-giving power par excellence in the rural-pastoral societies. In the empirical level the cure of the patient was also supported either by natural medicines or by operations. However, medicine, that is diagnosis and healing, became a science in Greece by Hippocrates, a fifth-century physician from the island of Kos, who was the first to introduce the scientific obser-

vation and its analysis and the thus grounded and documented diagnosis and therapy. At the same time, even in the classical age, the religious/divine healing was widely spread and prevailing, its major center being the sanctuary of Asclepius in Epidaurus as well as its approximately two hundred annexed institutions all over Mediterranean, in which dreams and autosuggestion were considered crucial for health restoration. Through the religious practices and the recording and study of various diseases or illnesses a valuable experience was gained, which contributed to the prevalence of scientific medicine. Towards the end of the ancient world all the facets of the traditional scientific medicine had already been formed, ranging from medical specialties, medicines and surgical instruments to the social status of physicians.